

szalkai mezőn való viadalról) és Székel Balázsnak (1546) Az *szent Tobiasznak egész historiaia* c. énekének kottajelzésében is felismerhetők. „Hogy régi énekeseink hogyan segítettek magukon, ha egy-egy sorban véletlenül egy szótaggal több került eléjük, megmutatja az első sor, mely az eredetileg tizenkettes dallamra 13 szótagot alkalmaz.” Ez a tanulmány a most folyó verstani vitákban különös jelentőséget kaphat, ha tanulságait megfontoljuk. Kodály szerint ez a szabad recitativ ritmizálás lehetett a XVI. században általánosan elterjedt előadási mód, mint erről a ma s élő Árgirus-nóta tanúskodik.

Falvy Zoltán nagyszabású tanulmányában elemzi a Grácban őrzött magyar eredetű antifonáriumot, melyet újabban fedeztek fel a magyar kutatás számára. Különös érdekessége, hogy most előtűnk van Sz. Adalbert és Sz. István két antifonája, úgy amint a XII. században énekelték. A szerző, aki a zene paleográfának elsőrangú szakembere, megkísérli összekötni István király kultuszát a regösénekekkel is és a regösénekek hangvezetésében az „Ave beate Stephane” antifonával rokon dallammenetet vél felismerni.

Esze Tamás összeállít minden olyan adatot, amely a II. Rákóczi Ferenc korának zenei életére vonatkozik és revízió alá veszi Thaly Kálmán adatait, melyeknek még a kritikus Haraszti Emil is hitelt adott. Az irodalmárt itt főleg az érdekli, milyen viszony állhat fenn a kuruc tábori és udvari zene és a kuruc népe-
nekek között? Itt sajnos, jóformán csak egy pár fogódzót nyújt az összeállítás. 1704-ből Domahidy Miklós írja Ujlaky Istvánnak, mikor mindenéből kifosztották: „Most kellene az Perczig szép vigasztaló éneklése, kit hajdanában szakmári házomnál éléne-

kelt.” Persze nem tudjuk, milyen jellegű volt ez a vigasztaló ének. Harasztival szemben Esze Tamás szerint a Forgách Simon gúnyos levelében előforduló „Rajta kuruc” is ének lehetett és nem képes kifejezés, sőt ő kapcsolatot hozza a Csinom Palkó egy hasonlóan idevaló versszakával is. A többi nagyszámú adat, mind trombitás, sipes, dobos vagy »hu-boista« muzsika emléket őrizi, ami a tábori és udvari életben elengedhetetlen kellek volt.

Külön érdeklődésre számíthat Molnár Antal tanulmánya: „*Nyugatis magyar dallamok a XVIII. sz. végén és a XIX. első felében*”, ahol pontos és alapos vizsgálatát kapjuk az ún. úri vagy biedermeier éneklésnek, melyben minden korabeli magyar költő, így Csokonai és Arany is benne élt. Bámulatos ismeretre vall pl. Arany dalgyjűteményének ide vonatkozó forráskimutatása. Verseghy, Pálóczi Horváth Ádám dallamaihoz is megkapjuk a megfelelő német-osztrák mintákat. Mindez elgondolkoztathatja az irodalomtörténészt is, hiszen a magyar népi ízlésnek éppen ebben az érzelgős stílusban kellett magának utat törnie.

Várnai Péter itt folytatja Mátray Gábor életrajzát a szabadságharcától haláláig. Előbb naplójából közöl igen eleven részleteket az osztrák megszállás, a magyar felszabadulás, majd a végleges elnyomás napjaiból, majd ismerteti magyar zenetörténeti tanulmányait, többek között Tinódi-kiadását (1860) és a hozzá írt tanulmányt. Ő volt az első, aki Liszttel szemben megállapította, hogy a cigányok zenéje különbözik a magyar zenétől és akit méltán tekinthetünk a magyar zenetörténet megalapítójának. Még népdalkiadványaiában is, a korban érthető hibák ellenére az igazi magyar népi zene első méltánylója volt.

Eckhardt Sándor

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF: LENAU

Akadémia. Kiadó 1955. 266 l.

1950-ben múlt száz éve annak, hogy Lenau a döblingi elmegyógyintézetben örökre lehunyt szemét. A halála óta eltelt évszázad irodalomtudománya számára művészete megoldhatatlan problémát jelentett, melyet a legkülönbözőbb oldalokról igyekeztek megközelíteni. A tények megállapítása, az életmű anyagszerű tekintetben maradéktalan összehordása és feltárása volt az egyetlen törekvés, amely sikerrel járt: Castle kritikai kiadása ma is minden Lenau-kutatás kánonjának tekinthető, mely legfőképpen jelentéktelen részletekben szorulhat kiegészítésre. Az anyag együtt van — immár több, mint harminc éve —, de mind ez ideig váratott magára

az az átfogó munka, amely a meglevő konkrétum ismeretében meg tudta volna magyarázni, hogy ami van, miért van, amely az analízis eredményeiből szintézist tudott volna alkotni. Első mondatunkban nem véletlenül említettük meg a döblingi elmegyógyintézetet. Ez a vonatkozás szabott ugyanis hosszú évtizedeken keresztül irányt minden Lenauval foglalkozó elemzésnek: a Lenau-kérdés egyre inkább a pszichopatológia területére csúszott át s bekövetkezett az az állapot, amikor a költő egész műve csak azt a célt szolgálta, hogy egy pszichiátriai kórkép kifejlődésének árnyalatnyi finomságait dokumentálja. Lenau betegsége tény, de nem

kulcs költészete megértéséhez és magyarázathoz, éppoly kevésbé, mint az irodalmi hatások, melyeknek (gyakran mesterséges) kimutatásában és taglalásában az irodalom belülről maradó kutatások kicsücsösödtek. E két irányzat mellett meg-megújuló kísérletek történtek abban az irányban, hogy Lenau művészetének alapjait a faji sovinizmus misztikus kategóriáiból vesszék le. Az eredmény itt is negatív volt, ha lehet szükségképpen még negatívabb, mint a többi próbálkozása: a teljes értelmetlenség, az abszolút káosz. Egy évszázad irodalomtörténetírása nem találta meg a módszert annak, hogy mindazt, ami Lenauból megfogható: ami irodalomtörténeti és esztétikai tény, miképpen lehet a maga történeti valóságában, összefüggéseiben és létrejöttében megérteni és megérteni, a Lenau-probléma száz éven át nyitott kérdés maradt. Egészen természetes, hogy az egyoldalú, ki nem elégtő értelmezés következményeként az értékelés is a levegőben lógott. Nem támaszkodhatott szilárd és tisztázott bázisra s az újabb és újabb olvasó-és tudósnemzedékek számára sem állt egyébből, mint a késői romantikus kortársak megállapításának ismételtetéséből — vagy legjobb esetben variálásából —, amely szerint Lenau a világfájdalom költője, a német Byron, a melankólia dalnoka. Szabadságvágya vonzó, de értelmetlen gesztusnak minősítettet s ezen kívül egyetlen vonása látszott arra érdemesnek, hogy értékek számítsanak: a természethez, a tájhoz való közelsége, az a képessége, hogy a tájat életre keltse verseiben. Az irodalomtudományak még leghaladóbb művelői is általában átvették ezeket az elfogadott formulákat és maga Mehring sem jutott tovább, mint hogy a bevett értékelés mellett felhívta a figyelmet Lenau agyonhallgatott nagy epikus költeményeinek jelentőségére s rámutatott arra, hogy művészete — legértékesebb részét tekintve — a szellemi szabadságért folytatott küzdelem manifesztációja. Mehring e kezdeményezése úttörő jelentőségű — de csaknem teljesen elszigetelt maradt s a helyes elvek elmélyítésére nem került sor.

Lenau több mint száz éve halott s több mint egy évszázadon át probléma volt az igazság, az igazi tudományosság szempontjából. Már-már attól kellett tartani, hogy probléma is marad — az egyik oldalon —, és néhány átvett frázissal elintézt, „írtak még”-szerű antológia-kérdés a másikon. És ez nemcsak a német, illetve osztrák irodalomtörténetírás tekintetében volt így, hanem világirodalmi méretekben. Az utóbbi vonatkozásokon belül különösen aggasztónak látszott Lenau magyarországi utóélete, hiszen Lenau nem csupán származása és tematikájának magyar mozzanatai következtében keltett nálunk is fokozott érdeklődést, hanem

— éppen e miatt — versei egyre nagyobb számú fordításban egy évszázad óta a magyar nyelven elérhető világirodalom szerves alkotóelemei. Jellemző azonban, hogy általában csak az egyik művéből fordításra, ami a fentebb idézett formulának megfelel, vagy ami — akár külsőlegesen is — magyar vonatkozású, mint ahogy a hazai germanisztikát sem foglalkoztatta más, mint „egyfelől Lenau származásának, illetőleg a magyar földhöz és néphez való viszonyának, másfelől magyar hatásának kérdése”. Az első fordulat Lenauval kapcsolatban nálunk 1954-ben következett be. Ekkor jelentek meg *Lenau válogatott versei* Turóczi-Trostler József szerkesztésében, az a Lenau-antológia, amely a régi válogatás és a régi fordítások javát megtartva annyi és olyan újat hozott, hogy el lehet mondani: mind az, ami Lenau művészetében lényeges és maradandó, maradéktalanul és minden torzítástól mentesen közösen forog. Egy pillanatilag sem kétséges: maga a válogatás és a végsőkéig hű és művészi tolmácsolás az olvasó kezébe adta Lenau megértésének és helyes értékelésének kulcsát. Az antológia *Bevezetése* pedig tudományos pontossággal körvonalazta a forradalmian új és egyedül hiteles Lenau-portrét. Magyar szempontból tehát a Lenau-kérdés már akkor továbbjutott a zsákutcából. De a Lenau-probléma univerzális távlatai tekintetében az antológia egyenesen hiányérzetet keltett: azt a tudományos követelményt támasztotta, hogy az antológiában anyagszerűen érvényesülő és a *Bevezetés*ben körvonalaliban kibontakozó Lenau-interpretáció és értékelés monográfiává bővüljön ki, hogy ezzel több mint száz év — legalábbis elvi vonatkozásokban — egészében véve meddő próbálkozásainak végére pontot lehessen tenni, hogy Lenau az egyetemes irodalomtudományak ne csak be nem váltott adóssága, hanem tisztázott és megoldott, összefoglalóan és helyesen értékelt ténye lehessen.

1955 meghozta a második fordulatot: megjelent Turóczi-Trostler József Lenau-monográfiája s most, amikor a mú a kezünkben van, leszögezhetjük: ezzel a ténnyel a Lenau-kérdés megszűnt kérdés lenni, az irodalomtudomány a szerző személyében egy évszázados adósságát váltotta be. A *Lenau* megjelenésével kapcsolatban mindenk előtt egy tudománytörténeti mozzanatot kell megállapítani. Azt, hogy ötvenegynéhány év óta ez az első olyan munka, amely mennyiségi vonatkozásokban is monografikus jelleggel foglalkozik a költővel és éppen ezért elvi és módszertani meggondolásoktól függetlenül, önmagában is fontos lépést jelent. A lényeg azonban természetesen éppen az elvi, módszertani és ideológiai síkon mutatkozik meg s ezen a téren is ki lehet mondani az igazságot: Turóczi-Trostler József könyve egyedülálló

az egész Lenau-irodalomban, egyedülálló az eddig figyelmen kívül hagyott valóságos összefüggések feltárása, Lenau emberi és költői egyéniségének elemzése tekintetében épp úgy, mint a lenau életmű ellentmondásos egészének értékelése szempontjából. Nem csoda, ha ennek során a filológiai kutatás által összehordott anyagból számos részletkérdéssel kapcsolatban is új eredményekre jut, de gondossága arra is kiterjed, hogy a helyenként kritikátlanul átvett anyag hitelessége terén is biztosítsa a tisztánlátást (mint pl. a „melankolikus” Lenau-arképp igazolására szinte hagyományosan elfogadott, részben nem hitelesnek bizonyult, részben az összefüggésből kiszakított és eltorzított nyilatkozatokkal kapcsolatban, amelyek a szerencsétlenségről, mint a költő életének gravitációs törvényéről szólnak (16–17. l.).

Az első — és nemcsak kronológiai szempontból alapvető — kérdés Lenau származása, gyermek- és ifjúkora. A konkrét tények ismertek voltak eddig is. De senki sem elemezte eddig Lenau elindulásának és fejlődésének tükrében azt a valóságot, amely a gyermek és a fiatal Lenau tudatát meghatározta és formálta. A XIX. század első harmadának osztrák társadalmá, e társadalom végletes ellentmondásai és végzetes elmaradottsága, a sajátos „osztrák ideológia” adja meg azt a szükségszerű keretet, amelyen belül a fiatal Lenau mozog, amely bontakozó egyéniségét ellentmondásra ingerli, akkor is, ha származásánál és családi körülményeinél fogva nem köti és nem terheli is ez az ideológia. Lenau Magyarországon született és tizenhat éves koráig itt is élt, egy egészen más világban. Az öntudatraébredés éveit azonban már Bécsben tölti, innen származik döntő részben a biztonságérzetnek az a minduntalan kiütözhető hiánya, amely magatartásának élete végéig egyik jellemző vonása marad. Közvetve Lenau is az osztrák ideológia áldozata, ha nem is úgy, mint Grillparzer, aki összetörik rajta: Lenaut a metternichi Ausztria ellenállásra sarkallja, a nélkül azonban, hogy szilárd bázist tudna rajta kívül találni. Innen nyughatatlansága, egészen elemi megnyilatkozásaitól kezdve a pályaválasztás terén mutatkozó ingadozásáig és később szinte kényszerre fejlődő utazási vágyáig. Lenau valóban idegen Bécsben — de nem azért, mintha pszichopata embergyűlölő volna, hanem azért, mert „sem hazája, sem otthona, sem családjá . . . sem osztályán belül, sem osztályán kívül nem találja helyét”. Érthető, ha fokozott érzelmi életet él és még inkább érthető, ha első nagy érzelmi válsága, mely után hamarosan édesanyját is elveszti, szinte a megsemmisülés szélére juttatja el. De ugyanakkor következik be először konkrét életcéljának meglátása és kijelölése is, első korszaka „kulcsversének” címével kifejezve:

a *Hit*, a *Tudás* szakasza után a *Cselekvés* vágya. Szerző ezt a célkitűzést hozza kapcsolatba azzal a két eseménnyel, amelyeknek jelentőségét a költő fejlődésével kapcsolatban még sohasem említett ki ilyen határozottan: a júliusi forradalommal és az 1830–31-es lengyelországi felkeléssel. Az érvelés meggyőző: Lenau valóban kiköppen a politikai passzivitás állapotából s ebben a változásban a jelzett eseményeké a döntő szerep.

Távozása Württembergbe az aktivizálódás következménye, illetve az aktivizálódás előfeltételeit kívánja így módon megteremteni. A viszonylag szabadabb levegőn utgrásszerűen bontakozik ki Lenau költői tehetsége s nemcsak érzelmi téren válik mélyebbé és kifejezőbbé, de világnézeti szempontból is hatalmas lépést tesz előre. Ifjúkori vallásosságát ekkor vetkőzi le először, bár kétségtelen, hogy csupán a nihilizmusig jut el. De ekkor írja meg első nagy politikai versét is, *Csapásokban* címen, amely nem tartalmatlan szabadságvágyat tükröz, hanem „politikai tetemrehívás” minden elnyomás ellen s a német irodalomban addig ismeretlen politikai költészet első megnyilatkozása. Személyes kérdései azonban nem oldódtak meg. Ellenkezőleg: a sváb költő-iskola, amely befogadta — amelytől azonban a legvégső lényeg tekintetében mindig távol tartja magát — zavaróan hat fejlődésére. Természettudományos studiumai (Heidelbergben orvosi oklevelet akar szerezni) a materializmus felé vinnék tovább, Kerner és barátai viszont a misztikával ismertetik meg és megzavarják ideológiai kibontakozását és megszilárdulását. Megint csak a cselekvés segíthet s ekkor határozza el, hogy Amerikába megy, „hogy kiképezze magát”. Egy új, szabadabb világot akar látni és tapasztalni, hogy művészte — s ez azt jelenti, hogy egész énje — számára keressen jelentősebb valóságtartalmat. Amerikai útjának egyik indítéka ez. Ezen a ponton azonban a monográfia egyébként e helyt is átfogó okfejtését ki lehetne egészíteni. Erre az időre esik ugyanis Lenau első pillantásra érthetetlen visszahúzódnása Lotte Gmelintől, akit szeret és aki viszonyból s szerelmét. Lenau le szeretne telepedni, meg szeretne házasodni, de nem nyilatkozik, hanem elutazik Amerikába. Tagadhatatlan: egy irodalomtörténeti monográfia a legkevésbé sem betegségtörténet, mégis jelezni lehetett volna, hogy csaknem teljes bizonyossággal erre az időpontra tehető a költő tébolyba torkolló megbetegedésének kezdete (vö. ezzel kapcsolatban S. Rahmer: Nikolaus Lenau als Mensch und Dichter. Berlin. é. n., 65–75. l.). Kétségtelen, a betegségnek egyelőre csupán Lenau magánélete szempontjából van jelentősége, de ezáltal a magánélet olyan mozzanatról van szó, amely eredményeiben a valósággal való kapcsolatra is

kihát. Amerika viszont ettől függetlenül a teljes kiábrándulást jelenti, mégpedig világnézeti tekintetben. A nagy várakozásokkal eltelet költő, aki teljesen naivan, az európai kapitalizmus tapasztalatai nélkül csöppen bele a feudális előzmények által nem gátolt, a maga lehetőségein belül korlátlan kapitalista világba, rövid idő alatt mélységesen kiábrándul az „ígéret földjéből”. A függetlenségi harc hagyományait ébrentartó népet nem fedezi fel, a kizsákmányoló kisebbség rideg és könyörtelen profitéhsége a legközvetlenebb tapasztalat számára. Az amerikai tájhoz sem tud kapcsolatot találni, csalhatatlan érzeke ahhoz azonban elég erős, hogy éppen ezen a téren számoljon le egy romantikus legendával: a Chateaubriand-féle mítoszt deromantizálja s a tájon keresztül mutatja meg a kiábrándító valóságot. Egyedül a Niagara nem okoz csalódást s erről a hatalmas természeti tüneményről írja meg egyik legjelentősebb amerikai versét, a *Niagarát*. Turóczi-Trostler József objektív összefüggésekből kiinduló, a lét és a tudat dialektikáját állandóan figyelemmel kísérő módszerének csalhatatlansága e mindmáig félreemagarázott költéménnyel kapcsolatban is megmutatja az igazságot: a *Niagara* nem allegória és nem is leírás, mint sokáig hitték, de nem is közvetett éntükröztetés, hanem Lenau minden kiábrándulás ellenére is izmosodó tárgyi optimizmusának rendkívül művészi kifejezése, a természet átéléséből kiindulva a jobb politikai jövőbe vetett hit megnyilatkozása.

Az utóbbi megállapítás egyben a monográfia harmadik fejezetének kiindulópontja — módszertani szempontból és a lényegét tekintve. Ez a fejezet foglalkozik ugyanis általában azzal a kérdéssel, amelyet Lenauval kapcsolatban az elcsépeltség bogozgattak évtizedeken keresztül, anélkül, hogy megnyugtató megoldást sikerült volna találni. Lenau és a természet viszonyára gondolunk, amely nem tisztázható Lenau zenei kapcsolatainak és más vonatkozásban Lenau zeneiségének elemzése nélkül. Szerző előbb ezt a problémát világítja meg, majd a természet és líra összefüggéseinek világirodalomtörténeti felvázolása után ezen a ponton is megfaji Lenau költészetének sokat vitatott lényegét. Ez pedig az, hogy a lenau lírában a hangulat nem nyeli el a természetet, nem árad szét benne korlátlanul, ugyanakkor pedig a természet sem nyomja el a lírai ént hanem sértetlenül, harmonikus kölcsönhatásban van meg benne mindkettő: a természet és az én. Ezzel együtt jár Lenau természetlírájának másik jellemző vonása, amely egyben legnagyobb vívmánya is, az, hogy Lenau a természetet sohasem elvontan tükrözteti, hanem mindig az emberhez, sőt az emberiséghez való viszonyában. Ez a lenau líra egyik legművészebb részének

„gravitációs törvénye”, olyan törvény, amelyet az olvasók ösztönösen éreztek — innen Lenau természetkölteményeinek kezdettől fogva magávalragadó népszerűsége —, amelyet azonban tudományosan megfogni és a maga törvényszerűségében megfogalmazni mind ez ideig nem sikerült. És hogy ez a felismerés mennyire igaz és termékeny, azt a magyar táj szerepének vizsgálata mutatja meg, amely a monográfia következő fejezetének gerince. Itt kerül sor az általános érvénnyel kimondott törvény konkrét megnyilvánulásának elemzésére, melynek során Lenau művészetének egyik éppen magyar szempontból gyakran taglalt, de eddig hol misztikusan elködösített, hol operettszerűen elslányított részletkérdése oldódik meg. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy ez az a pont, amelyen Lenau magyar kapcsolatainak kérdése az esztétikai problematikán messze túlmutatóan politikai-ideológiai szempontból is exponálódik. Tény az, hogy a lenau természetszemlélet alaprétege a magyar pusztá, mint ahogy az is tagadhatatlan, hogy Lenau „gondolkozását, természetszemléletét s költészetének formavilágát Magyarország termelési viszonyai, iskolái, gyermekkorának magyar környezete és magyar tájai, a magyar népdalkincs és népzene, a magyar nép multjának és jelenének ismerete segítettek kialakítani”. Ugyanakkor azonban ahhoz sem férhet kétség, hogy Lenau német költő, a legnagyobb német költők egyike. Magyarrá magyar tárgyú verseiben sem válik és nem is válhat. De éppen az választja el ezeket a költeményeit minden más hasonló jellegű verstől, hogy belülről képes meglátni a magyar valóság bizonyos részleteit, megvan a lehetősége ahhoz, hogy a tárggyal érzelmileg azonosuljon, ezért hat tükröztetése minden szubjektivitása mellett is az objektív valóság erejével.

Az amerikai kísérlet csődje, a kapitalista „szabadságból” való kiábrándulás, visszaterése a sváb költők körébe — ezek annak a mély emberi és világnézeti krízisnek a tényezői, amely a költőt egy időre visszaveti a fejlődés útján. A válságot első verseskötetének sikere csupán enyhíteni képes, de megszüntetni nem. Úgy tűnik, mintha Lenau elveszítené egy pillanatra tájékozódóképességét, mintha valóságérzéke megtorpanna s az irracionálisban, a vallásban próbálna megoldást találni. Az irodalomtörténet ezért az eltévedésért Sophie von Loewenthal szokta volt felelőssé tenni, Lenau legnagyobb és reménytelen szerelmét. A pszichológizáló módszernek ebben a vonatkozásban is szükségesszerű tévedését szerző meggyőzően leplezi le, mégpedig úgy, hogy egyúttal a tévedés elvi alapjait is feltárja. Az ok és okozat viszony valóságos relációjának megfordítása játszódik

le az ilyen magyarázatban, mely az idealista módszer egyenes következménye. Emellett pedig a Goethe—Steinné analógia egyes mozzanatait kísértenek: Sophie von Loewenthal Steinnéhez hasonlóan a csillapító, megtérítő múza szerepét kapja. Mehring Goethe olaszországi útjával kapcsolatban oszlatta el a Steinné-legendát, Turóczi-Trostler azt mutatja meg, hogy Lenau nagy szerelme a kritikusi időpontban nem ok, hanem következmény, annak a társadalmi alapokon nyugvó világnézeti válságnak a következménye, amelybe a költő Amerikából történt visszatérése után belezuhant. Ugyanez a válság magyarázza meg Lenau Goethe-ellenességét is, mely a legélesebben a krízis éveiben jelentkezik.

Maga a *Faust* is, Lenau első költői korszakának legátfogóbb műve, ellen-Faustnak készül, Goethe *Faust*jával versengve, még pontosabban: ellenkezve és ellene. Goethe Faustja a kiábrándulásból indul el, hogy végül is a munkában találja meg az emberi élet értelmét, Lenau hőse ezzel szemben kiábrándulásból kiábrándulásba esik, idegen és hontalan a földön s a végső tanulságot úgy vonja le, hogy megsemmisíti önmagát. A *Faust* Lenau csalódásainak és bizonytalanságának foglalatja, annak az eredménytelen kísérletnek kifejezése, melynek célja a világnézeti válságból való kitörés, a társadalmi és eszmei ellentmondásosság felszámolása. Első pillantásra tehát negatív mű, melynek megítélését azonban közelebbről tekintve éppen a meg nem alkuvó tagadás, a következetes tiltakozás billenti át a pozitív oldalra. Faust élete féktelen szabadságvágyat tükröz, mely túlmutat minden korlátot — társadalmi és eszmei szempontból egyaránt. A költemény — politikai radikalizmusát tekintve — szinte egyedülálló a maga korában, legalább is az osztrák irodalomhoz viszonyítva: csaknem burkolatlanul áll ki a metternichi reakció ellen. Megoldása, a hős öngyilkossága, melyet a panteizmus melletti hitvallás előz meg, kétféle irányba nyit távlatot: az egyik oldalon az ateizmus felé mutat, a másikon a teizmus felé hagyja nyitva az utat. Ez a kettősség jelzi a költő válságának ellentmondásosságát, a válság súlyosságát viszont Lenau élete mutatja: egyelőre a teizmust választja. A monográfia Faust-elemzése, amelyet vázlatában az előbbieken ismertettünk, szakít a szokványos byronizáló interpretációs kísérletekkel s nagy érdeme, hogy a goethei és lenau-i Faust-konceptió közötti eltérést az eltérő társadalmi viszonyokból vezeti le, leszögezve Goethe és Lenau végső fokon objektív okokban gyökerező összemérhetetlenségét. Ha valamit hiányolni lehet a Faust-elemzésben, akkor azt kell mondani: kár, hogy szerző nem mélyült el még jobban a részletekben. A lényegen ez

természetesen mit sem változtat, de tanulságos lett volna az ezzel a kulcsfonti művel kapcsolatban is abszolút biztonsággal felmutatott törvényszerűségnek megnyilatkozásait a részleteken belül is látni.

A *Faustot* a *Savonarola* követi, az a hősköltemény, amelynél ellentmondásosabbat a világirodalom nemigen ismer. A tárgyválasztás maga is mutatja, hogy Lenau válsága még mélyebbé, még végletesebbé vált. A történelmi Savonarola nem tudott kikeveredni a feloldhatatlan ellentmondások útvesztőjéből: kispolgári forradalmár volt, a városi szegényeket meg akarta szabadítani a világi és egyházi elnyomástól, de szélsőségesen reakciós is, amikor Krisztus királyságának nevében visszafelé akarta fordítani az idő kerekét s a világról való lemondás, az aszkézis zsarnokságával akarta felcserélni a forradalommal megsemmisítendő konkrét despotizmust. Lenau önmaga is hasonló végletek között hanyódik: szabadságvágya, politikai radikalizmusa egyre erősebb s egyben határozottabb is lesz, de ugyanakkor mind mélyebben merül el a misztika örvényében. És ez a kettősség nemcsak a költő sajátja. Társadalmi méretű ellentmondásosságról van szó, arról az ideológiai harcról, amelyet az irodalom, a filozófia s a világnézet egészének síkján vívtak meg az elvetélt 48-as forradalmi mozdulásokat előkészítő erők a hivatalos Németországot egyre inkább jellemző obskurantista, reakciós elméletekkel. Ez az a kettősség, amely objektive tükröződik a hősköltemény korhú, de ugyanakkor a német jelent is kifejező végleteiben és ez az a kettősség, amely Lenau személyes válságában átélve lírai szenvedéllyel is eltölti a *Savonarola* sorait. A költeményben Lenau nem jut és nem juthat megoldásra és kétségtelen, hogy az objektív és szubjektív válság szükségképpen jelentkezik esztétikai áttételekben is: az ellentmondások szétfeszítik a mű kereteit, a *Savonarola* művészi szempontból is kiegyensúlyozatlan, heterogén alkotás. A *Faust* költőjének ellenlábasa Goethe volt. A *Savonarolával* kapcsolatban Turóczi-Trostler rendkívül finoman megfogott belső analógiával Lenau-nak a kor legnagyobb német költőjéhez, Heinéhez való viszonyát tisztázta. Nem egy elfogult torzítást kellett ezen a ponton is eloszlatni, amíg egyszer s mindenkorra le lehetett szögezni, a külsőségeket, a folytonosan hullámzó ingadozást leszámítva, hogy Lenau „a kevesek közé tartozik, akik föl ismerik és — ha nem is minden fönttartás nélkül — elismerik Heine történeti jelentőségét” (107. l.).

A *Savonarola* jelezte Lenau válságának csúcspontját. Utána fokról fokra, lépésről lépésre következik be a kibontakozás, mégpedig oly módon, hogy az alapot a krízis legszélsőségesebb pillanataiban is meglevő

pozitív mozzanatok szolgáltatók. A költő még a harmincas évek elején kilépett a politikai passzivitásból és forradalmiságát, radikalizmusát a misztikus eltévelyedés sem volt képes megsemmisíteni, csupán tisztánlátását zavarta meg és szembenállásának erejét csökkentette. A Lenau egész énjét megsemmisítővel fenyegető válság következménye azonban az, hogy a költő rádöbben arra: ösztönös és elvontságra hajló, elméleti forradalmisága légüres térben mozog s ezen az úton haladva értelmetlenné kell válnia. Ez a veszély pedig annál nagyobb, mert a metternichi rendszer egyre korlátoltabbá s ezzel együtt egyre elviselhetetlenebbé fojtóbbá válik. A cenzúra nyomását Lenau mind erősebben érzi a maga bőrén is, ugyanakkor pedig látja, miképpen hullik szét azoknak élete és művésze, akik az osztrák ideológia áldozatául esve konformisták igyekeznek lenni. Grillparzer a kiemelkedő intő példa, de Anastasius Grün éppúgy ide tartozik, mint a teljesen félresiklott Zedlitz. Ezekből a tapasztalatokból és ebből a felismerésből következnek Lenau közvetlenül politikai versei, mint a *Megátalkodottakhoz*, az átfogó társadalmi perspektívájú *Csalódás* s a *Kitömött keselyűmre*. A társadalmi haladás törvényszerűségeinek megsejtése a tudatosodó forradalmiság mellett az új vonás ezekben a versekben. S nem véletlen, hogy Lenau szemléletének történelmi távlatai most kezdenek tisztulni: ekkor már nem a misztikusok gondolkodásának kalauzai, hanem Hegel, a hegeli filozófia. Nyilvánvaló, hogy végső megoldás még messze van — s maradéktalan egészében elérhetetlen Lenau számára mindvégig — a krízis útvesztői helyett azonban előremutató, határozott út körvonalai kezdenek kibontakozni. A politikai érdeklődés, illetve tudatosodás azonban nemcsak egyes költeményekre terjed ki, hanem egy új költői magatartásban is láthatóvá válik, ez a társadalomhoz, a természethez; a valóság egészéhez való új viszony fokozatos kialakulásának az eredménye. Az emberi munka átalakító erejének, a forradalmasodó technika jelentőségének felismerése új párosszal tölti el verseit. (1838 *tavasán* című verse az egyik legérdekesebb példa erre, mely a Petőfi előtti „vasút-versek” között a legpozitívabb, leghaladóbb s leginkább közéleti meg a technikai és politikai haladás Petőfi látásában megvalósuló szintézisét. A XIX. század derekának ezt a rendkívül érdekes és sokatmondó motívum-problémáját szerző világirodalmi összefüggésekben exponálja s Lenau helyét ebben a vonatkozásban is világirodalmi távlatokban jelöli ki.) E mellett — illetve helyesebben: mindennek a mélyén Lenauban a nép iránti viszonya területén megy végbe döntő változás. A kisemmizettek, az elnyomottak, egy-szóval a nép irányában Lenau szinte gyer-

mekkorától kezdve ösztönös vonzódást érzett. A fiatal költő verseinek bizonyos formaelemei éppoly kevésbé érthetőek e tény szem előtt tartása nélkül, mint ahogy emberi-költői magatartásának egyik lényeges vonása is elsikkad, ha erről megfeledkezünk. Ez az ösztönös vonzódás, amely eddig nem volt ment a romantikus rajongás okozta elvontság veszélyétől (és pedig Lenau elszigeteltségének következményeként) most válik cselekvő átéltséggé. A költői tükröződés: a *Zsízskarománcok*, melyek középpontjában a forradalmi nép áll és a harcos népvészér. A *Savonarola* lázadó, de ellentmondásos pátosza itt már minőségi változáson ment át — a monográfiát idézve: „Lenau lázadó vallásosságának súlypontja az égből, a Savonarola egéből, a földre helyeződött át” s ezt azzal egészíthetnők ki, hogy a vallásos színezetben jelentkező lázadás itt konkrét, a népre támaszkodó forradalmiságba csap át, mely az adott esetben a történelmileg jelentkező vallásos köntöst csaknem maradéktalanul magába olvasztja. Valóban, a *Zsízskarománcok* egy új, nemcsak kötöttségeiktől megszabadult, hanem már-már szilárd talajt érintő Lenaut mutatnak. Fejlődésének döntő fordulatát élte át, de egyáltalában nem lehet azt mondani, hogy fejlődése lezárult volna. Ellenkezőleg: a *Zsízská* még el sem készült, amikor már új, mélyen rokonjellegű, de sokkal átfogóbb téma foglalkoztatja: a dél-franciaországi eretnekmozgalmak véres elfojtása.

A mű, amelyben őt, illetve hat év munkája sűrűsödik össze, az *Albigensek*, az érett Lenau minden vonatkozásban legjelentősebb alkotása. Történelmet elevenít fel és mégis, „valósággal izzik a leplezetlen időszerűségtől”. Összefoglalóan, mondanivalója közvetlen és közvetett lényegét tekintve nem lehetne tökéletesebben jellemezni, mint Turóczi-Trostlei megfogalmazásával: „minden biztonnyal a világirodalom egyik legantifeudálisabb és legantiklerikálisabb költői alkotása”. Ebben a vonatkozásban Lenau egész életművének csúcspontja, nem csupán gesztus többé, hanem tett, politikai tett a legmagasabb igényekkel fellelő művészet síkján. Nem túlzás azt állítani, hogy döntő csapást mér a reakciós-romantikus ideológiára azon a ponton, amely ennek az ideológiának legjobban körülbástyázott pontja. A romantikus középkor-legendát számolja fel, az idillé eszményített feudalizmus mesterkelt álomvilágát. Elméleti szempontból Hegel jelenti számára ehhez a legnagyobb segítséget, pártosság tekintetében azonban messze maga mögött hagyja újonnan felfedezett mesterét. Hegel nagy érdeme, hogy feltárja a bomló feudalizmus ellentmondásos mozgását, az a hibája viszont, hogy a bomlás során érvényesülő ellenerőket, melyek megteremtik a következő formáció előfeltételeit, nem emeli

maga egyedülállóan zenei nyelvi eszközeivel. Ez a vers valóban a „régí, rendi Magyarország búcsúztatója”, Lenau utolsó politikai megnyilatkozása.

A *Don Juan*, a költő átfogó epikus kísérleteinek töredékben maradt záróköve, az előző fejezet befejezését képezi. Szerző itt is, akárcsak a magyar tárgyú költemények, vagy a „vasút-vers” esetében, világirodalmi összefüggésekben világítja meg a tárgy fejlődését. A *Don Juan* témát abban a formájában, ahogy Lenau szembekerül vele, egy objektív ideológiai tükröződési folyamat társadalmi szempontból is időszerű megnyilatkozásaként mutatja meg, amelyre a költő a maga módján, de a maga fejlődésében is objektív érvénnyel hat vissza. Az elemzés és az ábrázolás itt is meggyőző és világos. Az is kétségtelen, hogy formái és tárgyi okok egész sora szól amellett, hogy e mű tárgyalása a monográfiának ezen a helyén történjen meg. Mégis, fejlődéstörténeti megfontolásoknál fogva, a *Don Juan* problematika kifejtését inkább az utolsó előtti fejezet, az *Összeomlás* elé tettük volna, hiszen a hős katasztrófájában már a költő katasztrófiája vetíti előre árnyékát.

A Lenau költői pályáját tragikusan derékbatörő összeomlást tárgyaló rész egyik nagy erénye a mérséklet, amely viszont egyáltalán nem megy az alaposág rovására. A téboly előtti utolsó hónapok, az utolsó tervek szerkesztésükben állnak az olvasó előtt. Turóczi-Trostler segítségével a már-már be-

törő káoszban is nyomon lehet követni a kuszaltságukban is kiemelkedő lényeges tendenciákat. A monográfia azonban ugyanakkor mégsem esik bele annyi Lenau-tanulmány hibájába: nem válik valamely Acta medicinába kívánczó pszicho- vagy szexuálpatológiai értekezésé.

A mű zárófejezete Lenau utóéletét mutatja be, úgy azonban, hogy önálló irodalomtörténet-történeti tanulmánynak is beillenek. A Lenau-értékelés alakulását a kortársaktól kezdve kíséri nyomon, ezúttal tudománytörténeti nézőpontból leleplezve le a tévedéseket és torzításokat a haladó irodalomtörténeti hagyomány kiemelése mellett. Ha még megemlíttjük, hogy a forrásjegyzék áttekintő képet ad a felhasznált és — ennyiben ez a jegyzék értékelés is — felhasználható irodalomról, és hogy a *Függelék*ben Kovács József összeállításában megtalálható a magyar Lenau-fordítások teljes bibliográfiája, akkor a könyv ismertetését befejezettnek tekinthetjük. Az ismertetés azonban nem volna teljes, és nem vetne kellőképpen számat a mű értékével, ha nem szögeznék le még egyszer: Turóczi-Trostler József *Lenauja* nemcsak a rendkívül gazdag Lenau-irodalomban egyedülálló, nem csupán a magyarországi germanisztikának nagy eseménye, hanem maradandó értéke a magyar és német irodalomtörténetírásnak egyaránt.

Halász Előd

HÁROM VILÁGIRODALMI ARCKÉPRŐL

Sós Endre: *Cervantes*, Ungvári Tamás: *Fielding*, Vajda György Mihály: *Lessing*

A Művelt Nép kiadó „Kultúra Mesterei” sorozatában tavaly a világirodalom három kiemelkedő alakjáról jelent meg egy-egy könyv, mindegyik magyar szerző tollából. Cervantest, Fieldinget és Lessinget a róluk szóló legújabb műveknek ez a véletlen szomszédsága sodorja most együvé. Az ilyen véletlen találkozások azonban nagyon sokszor revelálóak: tényleges összefüggésekre vetnek fényt. Így van ez a jelen esetben is. Cervantes és Fielding művészetének szoros, bensőséges kapcsolata első pillanatra nyilvánvaló: a realista regény korai történetében övük a két legkiemelkedőbb teljesítmény, s Fielding tudatosan épít Cervantes kezdeményére. Lessing viszont kortársa Fieldingnek, s ha más viszonyok közt és másfajta eszközökkel is, hasonló célokért küzd: a humanista élet szemlélet, a realista ábrázolásmód győzelméért. A két évszázadnak, amely e három író életét s működését keretbe foglalja, van bizonyos egysége. E korszak minden válságán és aggodalmán keresztülragyog még a polgári-

humanista élet szemlélet szépsége és biztonsága. A harc, amelyet Cervantes és Lessing elsősorban a középkor, Fielding pedig már nagyrészt a megszületett polgári világ ellenében vív, lényegileg azonos.

1.

A három könyv szerzői közül Cervantes ismertetőjének és magyarázójának volt talán a legnehezebb dolga. S főleg persze a *Don Quijote* miatt. A regény közismert, hősei szállóigében élnek. A problémák gazdagon kínálkoznak, a megoldások — a tetemes szakirodalomban — bőséggel és ellentmondásaikkal egyaránt zavarbaejtőek. Igaz, nincs hiány kitűnő, kulcsként használható megfigyelésekben, interpretációkban sem, elég Belinszkijre, Heinére, Thomas Mannra és Lukács Györgyre utalnunk. De semmiképp sem elegendő egyszerűen egymás mellé sorakoztatni e mégoly kiváló szempontokat,